

KURULUŞ VAKFIYESİNE GÖRE İSTANBUL FATİH CAMİİ GÖREVLİLERİ VE VAZİFELERİ

Kasım KOCAMAN (*)

Öz

Çalışmada İstanbul Fatih Camiinin kuruluş vakfiyesinde belirtilen kadrolar/cihetler, bunların üstlendikleri görevler/hizmetler ve kendilerinde aranan özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesi ile diğer kaynaklar taranmıştır. Fatih camiinde on altı din görevlisi, altmış beş duâgû (dua okuyucu) ve on altı yardımcı hizmetli olmak üzere toplam doksan yedi kişi istihdam edilmiştir. Genel olarak din görevlilerinin yüksek ahlaki kişiliğe, meslek ve musiki bilgisine sahip olunması istenmiştir. Fatih camiinde günümüzde olmayan Kur'an okumak, zikir etmek, namazlarını sürekli camide kılmak ve bunlardan hâsıl olan sevabı başta vâkıfa ulaşması için duada bulunmakla görevli kadroların olması dikkat çekmektedir. Bu kadroların tarihi doğuş, gelişim ve değişim süreci üzerinde durulması da din hizmetlerindeki geleneksel uygulamaların tespiti adını önemli olacaktır. Günümüzde duâgû kadroları ile yardımcı hizmetli kadrolarının ürettiği hizmetlerin büyük kısmını yerine getirmek veya bu konuda gerekli önlemleri almakla imam-hatip ve müezzin-kayyımlar sorumlu tutulmaktadır. Bu durumun, Fatih Camiindeki tarihî uygulama dikkate alındığında din görevlilerinin özlük haklarında değerlendirilmesi gerekir. Bu gün devletin sunduğu kamu hizmetleri içerisinde yer alan din hizmetlerini ve bunların sağlandığı mekânlar olan camilerin bakım ve onarımını, tarihî vakıf sistemi göz önünde bulundurularak değerlendirilmesinin yapılması daha sağlıklı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Vakfiyesi, Fatih Külliyesi, İstanbul Fatih Camii, Fatih Camii Görevlileri, Dinî Hizmetler.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü
(e-posta: kasim.kocaman@dpu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7083-6327>

The Officials of Istanbul Fatih Mosque and Their Duties as Specified in the Foundation Certificate-Charter

Abstract

In this study, it was aimed to identify the cadre/wages, the duties/tasks under these positions and the required qualifications in the Foundation Certificate-Charter (Waqfiyya) of Istanbul Fatih Mosque. For this purpose, the manuscripts called waqfiyya of Sultan Mehmed, the Conqueror and other archival documents were reviewed. In the Fatih Mosque complex, a total of 97 employers, 16 ministers of religion, 65 official prayer readers (duagü) and 16 assistant personnel are employed. Essentially, ministers of religion should be committed to high ethical standards and have command of professional and musical knowledge. The official positions in charge of reciting the Quran, making zıkr, performing five time salaah (prayer) all in the mosque and sending prayers particularly to the founder interestingly take place in the Charter but now ineffective in the Fatih Mosque. It will be essential to historically discuss the creation, development and changing processes of these positions in order to determine conventions in the religious services. Imam-hatips (prayer leader and preachers) and muezzin-qayyims (for secondary tasks in the mosque related to adhan, cleaning etc.) are currently in charge of fulfilling alone or managing most of the services previously provided by the prayer reader and assistant officials in the past. This de facto situation should be considered in determining the personal rights of religious officials because of the continuation of these historical practices in the Fatih Mosque administration. In policy- and decision-making, it will be more useful to consider the traditional waqf system (pious foundations) and then to assess the state's religious services and evaluate the repairs and maintenance of the mosques, in which those services are provided.

Keywords: *Fatih's Waqfiyya, Fatih's complex of buildings, Istanbul Fatih Mosque, Fatih Mosque Officials, Religious Duties*

Giriş

Kuran-ı Kerimdeki bazı ayetler ve Hz Peygamber'in uygulamaları Müslümanları vakıf kurmaya iten temel motivasyon kaynağı olmuştur. Vakıf sisteminde meydana getirilen eserler, ayrı yerlerde tek başına bulunabildiği gibi kurucusunun zenginliğine ve tasarımına göre birkaçı ya da hepsi bir arada bir caminin etrafında kümelenmiş durumda büyük bir külliye şeklinde olabiliyordu (Yediyıldız, 2012; Okudan, 2017).

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin fethinden sonra devlet adamları ve zenginler buralarda yeni vakıf müesseseleri kurmuşlardır. Osman Devleti'nde iç-dış güvenlik ve adliye hizmetleri hariç, bu gün modern dünyanın ürettiği çeşitli bakanlıklar, yerel yönetimler ve özel idareler tarafından yerine getirilen din hizmetleri, şehir ve kasabaların alt ve üst yapı hizmetleri, sağlık, eğitim ve öğretim hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri yüzyıllar boyu vakıflar yoluyla yerine getirilmiştir (Yediyıldız, 1982b; Köprülü, 1938b).

Osmanlı Devleti'nde cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyelerle şehirler gelişmiştir. “Bânilerinin oluşturduğu zengin vakıflar (akarlar) sayesinde bu külliyeler uzun süre fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüş, devletin imar ve iskân siyasetiyle çeşitli yerlerin bu vakıf programları sayesinde şenlendirilmesi sağlanmıştır” (Çobanoğlu, 2002). Bu manada İstanbul başlı başına vakıflarla donatılmış bir hayrat (vakıf) şehrine dönüştürülmüştür (Yediyıldız, 2012).

İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fâtih Sultan Mehmed, şehrin ortasında Bizans'ın çok önem verdiği On İki Havari Kilisesi'nin yerine kendi adına 875/1470 senesinde bir cami ve külliye binaları yaptırmıştır. Böylelikle şehrin önemli bir tepesi üstüne inşa edilen cami ve külliye ile artık buraya yeni bir inancın hâkim olduğu gösterilmiş ve İstanbul'un silüetine Türklüğün ve İslâmiyet'in damgası vurulmuş oluyordu. Şehircilik bakımından da ortasında caminin bulunduğu benzersiz bir tasarımla bütün binaların tam bir simetriye göre yerleştirilmesiyle oluşan külliye İstanbul'un en önemli dinî ve kültürel merkezini oluşturmuştur (Eyice, 1995).

Fâtih Camii ve Külliyesi kapladığı alan itibariyle bütün Osmanlı tarihi içinde en büyük külliye (Çobanoğlu, 2002). Simetrik bir sistem dâhilinde meydana getirilen külliyenin camisi, mimarî yapılar manzumesinin merkezini teşkil etmektedir. Fatih ismini taşıyan camii, II. Mehmed'in yaptırdığı yeni payitahtta inşa edilen ilk ve tek büyük Selâtin camii özelliğine sahiptir (Erdoğan, 1962). Bu caminin inşasına fethinden dokuz sene sonra yani 1462 (867) yılında başlanılmış ve 1470 (875) tarihinde tamamlanmıştır. 1766 (1180) tarihindeki büyük depremde cami'nin ciddi hasar görmesinden dolayı III. Mustafa tarafından 1767- 1771 tarihleri arasında yeniden yapılmıştır. 1470 tarihli eski camii ile 1771 yılında günümüzdeki yeni camii arasında mimari üslup itibariyle oldukça fark bulunmaktadır (Kunter ve Ülgen, 1938).

Fatih camiinin müştemilatı (külliyesi) türbeler, kütüphane, medreseler, sıbyan mektebi, tabhâne (misafirhane), aşhane-imaret, darüşşifâ, muvakkithane, hazîre, kervansaray, çarşı (arasta) ve hamam gibi yapılardan oluşan oldukça geniş bir alana yayılmaktadır (Kunter ve Ülgen, 1938). Külliyenin ayakta tutulması ve kurucusunun hedeflediği hizmetleri üretebilmesi için zirâî, binâ ve vergi gibi çok çeşitli tür ve miktarda gelir kaynağı tahsis edilmiştir. Vakfyesine göre Silivri, Rodosçuk (Tekirdağ), Çorlu, Kırk-kenise (Kırklareli), Hayrabolu, Vize, Pınarhisar ve Bergos (Lüleburgaz) kazaları ile bunlara bağlı yaklaşık otuz köy tarım alanı olarak külliye vakfedilmiştir. Bina türü gelir kaynaklarından ise 14 hamam ile birkaç dükkân zemininin vakfedildiği görülmektedir. Yine devlet vergilerinden olan cizye gelirleri de külliyenin tasarrufuna verilmiştir (Fatih Mehmed II. Vakfileri, 1938).

Bu çalışmada II. Beyazid'in kendi babası adına 901 (1495)'de tanzim ettirdiği, Tahsin Öz tarafından neşredilen Arapça vakfiyenin mukaddime ve hatimesinde bazı değişikliklerle 16. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe tercümesi yapılan ve Vakıflar Umum Müdürlüğü yayınları arasında, 1938 yılında Fatih Sultan Mehmed II Vakfileri ismiyle Türk Vak-

fiyeleri serisinin birincisi olarak neşredilen Fatih camiinin kuruluş vakfiyesinde (Barkan, 1963, s. 298-299) zikredilen kadrolar, görevliler, bunların görevleri ve bu görevlilerde aranan özellikler ele alınacaktır. Camii görevlileri yaptıkları işlerin türüne göre ibadetlerin yerine getirilmesinde cemaate rehberlik eden din görevlileri; ismen farklı kelimelerle vasıflandırılmalarına rağmen, esas itibarıyla benzer vazifeleri ifa eden duâgû (dua okuyucu) zümresi ve camiinin temizlik, aydınlatma, havalandırma, tefriş vb. işleri yerine getiren yardımcı hizmetliler olmak üzere üç başlık altında işlenecektir (Unan, 2003). Böylece Fatih camiinin kuruluş vakfiyesinde belirtilen kadrolar, istihdam edilen görevliler ve bunlarda aranan özellikler ile görevleri hakkında bilgi verilerip tarihi uygulamalar dikkate alarak günümüze ışık tutmak amaçlanmıştır.

1. Din Görevlileri

Vakıf yoluyla, İslâm'ın dinî, sosyal, kültürel, hattâ siyasî merkezleri olan binlerce cami ve mescid inşa edilmiştir. Vakıf kurucuları camilerde, Kur'an'da belirtilen dinî ibadetlerin ifası edilmesi, Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği uygulamaların yerine getirilmesi, bidat-ı hasene denilebilecek geleneksel tatbikatların icra edilmesi, ibadet yerlerinin bakımının sağlanması ve her an kullanılabilir durumda tutulması için muhtelif görevliler tayin etmişlerdir (Yediyıldız, 1982a).

Diğer fonksiyonlarının yanında caminin bir fonksiyonu da içinde Müslümanların beş vakit farz namaz ile Cuma ve bayram namazlarını kılmalarını sağlamasıdır. Bu ibadetlerin yerine getirilmesine yardımcı olmak amacıyla hatiplik, imamlık, müezzinlik ve muvakkitlik kadroları/cihetleri ihdas edilmiştir. Bu kadrolarda hizmet eden/görev yapan umumiyetle eğitimlerini medreselerde alan din görevlileri (hadem-i hayrat) maaşlarını bu camilere bağlı vakıf gelirleri üzerinden almıştır (Yediyıldız, 1982a).

İstanbul Fatih Camii'nde de din görevlisi olarak hatip, imam, müezzin ve muvakkit kadrolarına yer verildiği görülmektedir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

1.1. Hatip

Caminin kuruluş vakfiyesinde din görevlileri arasında bir hatibin görevlendirildiği görülmektedir. Hatibin özellikleri, vazifesi ve aldığı ücret vakfiyede şöyle belirtilmiştir:

Hatip zeki, edip, âlim, zâhit, âbid, muttakî, konuşması fesih ve belîğ, insanın kulağına hoş gelen ve ruhunu rahatlatıcı bir sese/nağmeye sahip, Kitap ve Sünneti bilen, sâlih ve takvâ ehli biri olarak bilinen, mûsikî ilminde (ilm-i edvâr) yetkinliği ve becerisi olan, halk nazarında örnek alınmaya en uygun birisi olmalıdır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Ayrıca cemaati camiye çekici bir üslupta ve ilâhî feyzi insanlara ulaştırıcı edâda, gönül ehli ve şahsiyetli, ilmiyle âmil, nâmus ve iffetini koruyan ve nefesine hâkim kişilikte olması da gerekir (Unan, 2003).

Hatibin vazifesi ise Cuma ve Bayram günlerinde alışılageldiği üzere (alâ veçhi'l-mutâd) hitâbette ve Cuma namazının hutbesinden sonra imâmette bulunmaktır. Bu hiz-

metinin karşılığı olarak hatîbe başlangıçta günlük 30 akçe ücret takdir edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Buna göre hatîbin vazifesi sadece hutbe okumaktan ibaret değildir. Bunun yanında hutbe sonrasında namaz kıldırmak da görevleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bir hatip hem hatiplik hem de imâmet vazifesini birlikte yürütmüş olmaktadır.

Camide görev yapan hatîbin Cuma ve Bayram hutbelerini îrâd ettiği ve namazlarını kıldırıldığını düşündüğümüzde her iki vazifenin gerektirdiği vasıflara sahip olunması gereği ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla hatîbin sahip olması istenen özelliklerin çok üst düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak bu özellikler dini hitâbette ve imâmette bulunacak bir kişide olması gereken niteliklerdir. Hatîbin bu kadar üst seviyede eğitime ve kâbiliyete sahip olmasının en önemli sebebi caminin bir Sultan yani selâtin camisi vasfın taşımasıdır.

1.2. İmam

Fatih Camisi'nin kuruluş yıllarında iki imam günlük onar akçe ücret ile görevlendirilmiştir. Bunlar vazifelerini münâvebeli bir şekilde (bir gün birisi, diğer gün ötekisi) camide bulunacak şekilde yerine getirmiştir. Her birinin nöbetteki görev süresi 24 saati kapsayan bu iki imamın vazifesi, beş vakit farz ve teravih namazlarında, Regâib gecesi namazı ile benzeri cemaatle kılınan namazlarda imamlık hizmetinde bulunmaktadır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Vakfiyeden anlaşılacağı üzere günümüzde uygulanmayan bazı özel gece namazlarının –Regâib gecesi namazı gibi- cemaatle kılınması ve imamların da bu namazlarda imamette bulunması ile ilgili din hizmetinin varlığı dikkat çekmektedir.

Cami hatîbinin sahip olması gereken özelliklere imamların da sahip olması istenmektedir. Ayrıca bu vasıflara ilaveten vakfiyede imamların Müslüman cemaatin seçtiği, faziletli sâlih, dindâr, âlim, yüzünde namazın nuru parlayan, insanları rahatlatıcı gönül insanı, cemaatin razı olduğu, imamlığın gerektirdiği bütün özelliklere hâiz, halk tarafından kabul görülen, halkın geneline imam olabilecek kişi olması üzerinde de durulmuştur (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). İmamların da hatipler gibi mesleğinde uzman ve dönemin genel kültürüne hâkim, halkla iletişim kurma becerisine sahip bir yapıda olması gereği vurgulanmış, ayrıca yüksek ahlâkî vasıflarla donanmış bir kimlik ve kişilikte olması da son derece önemsenmiştir.

Günümüzde ise imamlık ve hatiplik kadroları birleştirilmiş durumdadır. Camilerde hatiplik ve imamlık vazifesini yerine getiren kişilerin genel olarak benzer özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu vasıflar güvenilir, saygın, samimi ve içten, söz ve davranış, ilim ve amel uygunluğu ve bütünlüğü olan (Kocaman, 2006, s. 64; Kazancı, 1995, s. 89), kaynağı Kur'ân ve Sünnet olan dini ilimlerde uzmanlık/meslek bilgisine, eğitim formasyonuna, ses ve diksiyon eğitime, iletişim becerisine ve başta sosyal bilimler olmak üzere fen bilimleri alanında da güncel genel kültür bilgilerine sahip olma şeklinde belirtilmektedir (Çakan, 1992; Kayadibi, 2000). Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'ne göre Fatih Camii gibi A grubu statüsünde olan selâtin

camilere imam-hatip olarak atanabilmek için diğer B, C, D ve E grubu camilerde en az sekiz yıl görev yapmış aşere, takrib ve tayyibe kursunu veya hafız olup tashîh-i hurûf kursunu bitirmiş veya ihtisas kursu belgesine sahip olma şartı getirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra A grubu camilerine atanabilmek için yapılan DİB-MBSTS'den (Diyaret İşler Başkanlığı Mesleki Bilgiler Sınavı) 60 puan alınması gerekmektedir. Ayrıca A grubu camilerde görev yapabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'i Yüzüne Okuma (30 Puan), Meal Bilgisi (5 Puan), Tecvid Bilgisi ve Mehâric-i Hurûf (15 Puan), Ses/Sedâ Makam (5 Puan), Ezber Bilgisi (20 Puan), Hitâbet (15 Puan), Meslekî Temsil (10 Puan) alanlarında ölçme ve değerlendirmenin yapıldığı sözlü yarışma sınavında başarılı olmak gerekmektedir (Kaya, 2017). Dolayısıyla bugün de Selâtin cami statüsünde olan Fatih camiinde görev yapmak için mevcut şartlar içerisinde nispeten üst düzey meslekî bilgi seviyesinin arandığı söylenebilir. Ancak mûsikî bilgi ve becerisine geçmişe göre yeteri kadar ağırlık verilmediği de anlaşılmaktadır.

1.3. Müezzin

Vakfiyede belirtildiğine göre Fatih Camii'nde cennet bahçesinin bülbülleri olarak nitelendirilen ve her birinin gönüllerinden gelen nağmeleri ruha gıda ve zayıf bedenlere kuvvet, eşsiz ve benzersiz sesleri yaralı yüreklere merhem, en güzel sıfatlarla donanmış, müteyakkız mü'min ve namaz vakitlerini bilen kişiler olmaları istenen on iki müezzinin görev yaptığı görülmektedir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Müezzinlerin görevleri ise şu şekilde belirtilmiştir: Münâvebe usulü ile altı müezzin bir gün, diğer altı müezzin ise diğer gün görevlerinin başında olacaklardır. Görevli oldukları gün altı müezzinin üçü bir minarede, öbür üçü ise diğer bir minarede ezan okuyarak müminlere namaz vaktinin girdiğini bildirmiş olurlar. Ayrıca müezzinlerin görevleri arasında duanın kabul olduğu, Allah'ın rahmetinin nazil olduğu gecenin son üçte birlik zamanına denk gelen mübarek vakitte Sami (2015), Uzun (2000) ve Koç'a (2011) göre Yüce Mevlâ'yı övmek, yüceltmek vb. anlamlara gelen temcid okumak ve kalpleri ihyaya gayret etmek de bulunmaktadır. Bu hizmetlerin ifasında azami ölçüde ihtimam göstermeleri de istenmiştir. Yerine getirdikleri din hizmeti mukabilinde de her birine günlük beş, hepsine toplamda altmış akçe verilmesi öngörülmüştür (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

1470 tarihindeki Cami yapısında tek şerefeli iki minarenin bulunmasını göz önüne aldığımızda (Kunter ve Ülgen, 1938) müezzinlerin üçünün bir minarede, öbür üçünün ise diğer minarede olmak üzere altısının birden aynı anda ezanı okuyabilmeleri ciddi eğitim almayı, mesleğinde tecrübeli ve mâhir olmayı gerektiren bir durumdur. Ayrıca olağan üstü ses güzelliğine ve çok iyi müzik kulağına sahip oldukları da anlaşılmaktadır.

1.4. Muvakkit

Muvakkit, kelime olarak "vakti belirleyen", ıstılahta ise "namaz vakitlerini birtakım aletler vasıtasıyla tespit eden kişi" anlamına gelmektedir (Aydüz, 2004) . "Saatçi ve mu-

vakkit-i salât” denilen muvakkit, namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenlemek, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakmak ve özellikle namaz vakitlerini müezzine haber vermekle görevliydi. Genel olarak muvakkitin ilm-i nücûma ait bilgilere, ilm-i mikata/sanat-ı mikata vaâkîf olması, ezan vakitlerini müezzinlere bildirmesi, irtifa alma fennini bilip muvakkithâne saatlerinin doğruluğunu kontrol ve tashih etmesi, Cuma ve bayram namazlarında hafızlar ve müezzinlerle mahfil de hazır bulunması istenirdi (Süleymaniye Vakfyesi, 1962). Ayrıca muvakkitlik vazifesi, vakıfların imâmet, hitâbet, müezzinlik gibi “cihât-ı ilmiyye” kadrolarından sayılırdı (Aydüz, 2006).

Namaz vakitlerini tespit ve ilan etmek için faydalanılan saatlerin bulunduğu ve muvakkittin vazife yaptığı yere de muvakkithane denirdi. Muvakkithaneler, genellikle cami veya mescidlerin müştemilatı içinde bir iki oda halinde inşa edilirdi. (Sayılı,1988; Parmaksızoğlu, 1966).

Osmanlı Devleti’nin hemen hemen her köşesinde bir cami veya külliye yanında yer alan en yaygın astronomi kurumu olarak muvakkithanelerin İstanbul’daki ilk örneği Fatih Camii Külliyesi (875/1470) içerisinde yer alan muvakkithanedir (Ünver, 1946; Unan, 2003).

Fatih Camii’nin vakfiesinde muvakkithanede görev yapacak muvakkittin özellikleri, şartları, maaşı ve görevi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre burada görev yapacak muvakkittin sâlih, ârif, kâmil ve âlim bir kişi olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca muvakkittin namaz vakitlerini belirlemek, bu konuda müezzinleri bilgilendirmek ve namaz vakitlerine uyulup uyulmadığının takibini yapmakla görevli olduğu ifade edilmiş, maaşının da günde on akçe olması kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

2. Duâgûyan (Dua Okuyucular)

Duâgû duacı, dua eden, vakıftan kendisine tahsis edilen vazifeye mukabil dua etmekle mükellef tutulan fukaradan olan kişiler gibi anlamlara gelmektedir (Samî, 2015). Aynı zamanda duahan şeklinde de isimlendirilen duâgû terimi Osmanlılarda saray, merkez ve esnaf teşkilatlarında dua ile ilgili görevleri yerine getirenler için de kullanılan resmi bir unvan niteliği kazanmıştır. Duâgû veya duahanlar günlük mesainin başlaması esnasında, belirli merasim ve şenliklerde duruma ve zamana uygun olarak dua ederlerdi. Yine tekke ve zaviyelerde zikrin veya ayinin sonunda dua etme veya ettirme ile görevli kişiler için de aynı tabirler kullanılmıştır (İpşirli, 1994).

Osmanlılarda duâgûluk vazifesinin en yaygın bir şekilde kullanıldığı alanlar vakıflardır. Ancak XVI. yüzyılda duahan yani duâgû cihetinin/görevinin varlığı bilinmekle birlikte çok nadir tahsis edildiği görülmektedir. Nitekim Fatih vakfiesinde ve Süleymaniye vakfieslerinde duâgûluk vazifesinin varlığına dair her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (İpşirli, 1994).

Her ne kadar Fatih vakfiesinde başlı başına duâgûluk vazifesine rastlanmasa da tek işleri Kur’an’ın tamamını, cüzlerini, bir kısmını, belirli sürelerini ve muhtelif duaları her gün belirli vakitlerde ve belirli miktarda okuyan ve temelde aynı işi yapan kişiler bulun-

maktaydı. Yaptıkları hizmetler dua yerine geçtiğinden ve buradan hâsıl olan sevabı vâkıfın ruhuna hediye ettiklerinden dolayı genel olarak bunların duâğû yani dua okuyucular başlığı altında değerlendirildiği görülmektedir (Unan, 2003). Ayrıca Yediyıldız, duâğû başlığı altında ele aldığımız kadroları/cihetleri ve görevlilerini/hizmetlilerini tarif ederken “dua-okuyucu” şeklinde de tanımlamaktadır (Yediyıldız, 1983).

Osmanlı’da Süleymaniye Camii özelinden hareketle ifade etmek gerekirse cüzhan, devirhan, en’âmhan, musallihan gibi kadroların/cihetlerin ilim tahsil edenlere, bazı tarikât erbabına tahsis edildiği ve kendilerine burs niteliğinde daha az bir ücret ödendiği belirtilmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993).

Camilerde Kur’ân tilavet edilmesi geleneğine Emevîler döneminden itibaren rastlanmaktadır. Emeviyye Camii’nde kârîler (kurrâ) sabah ve ikinci namazlarından sonra düzenli bir şekilde Kur’an okurdu. Özellikle Cuma ve benzeri günlerde düzenli bir şekilde Kur’an tilâvetine önem verilmiştir. Osmanlılar’da başta selâtin camiler olmak üzere bazı camilerde farklı kadrolar adı altında ücretleri vakıflar tarafından karşılanan karilerin görevlendirilip Kur’an tilavetinde buldukları görülmektedir. Osmanlı’da cami görevlerinden cüzhanlık, devirhanlık gibi görevler “cihât-ı fer’iyye” denilen ikinci derecedeki görevler arasında sayılmıştır (Önkal ve Bozkurt, 1993). Fatih camiinde de çok sayıda devirhanlık ve cüzhanlık kadrosu ihdas edilmiş ve pek çok kişinin istihdamına imkân tanınmıştır.

2.1. Devirhan

Camilerde namazdan önce Kur’an okuma vazifesiyle mükellef, sorumlu tutulan kişiye devirhan denir. Devirhanlar büyük camilerde Cuma ve bayram namazlarından önce Kur’an okurdu. Böylelikle devrevî olarak okunan Kur’an’ın tamamı hatmedilmiş olur ve yeniden baştan başlamak üzere okumaya devam edilirdi (Unan, 2003).

Fatih vakfiyesinde devirhanların çok iyi Kur’an hafızı, dönemin seçkin ve muteber ehl-i Kur’an’ı tarafından beğenilen kişiler olmaları istenmiştir. Ayrıca bunların güzel sesli oldukları akranları tarafından kabul edilen, Tecvit ve Kıraat ilminde de parmakla gösterilen seçkin ve mümtaz kişiler olmaları da öngörülmüştür. Sayıları biri başkan/reis olmak üzere on kişiyi bulan devirhanlar her Cuma günü, Cuma namazından önce gerdanlık gibi dizilmiş yıldız kümesini andırır bir şekilde yüksekçe bir mahfilde toplanarak her biri orta bir hızla tertil ve teenni üzere topluca o gün bir cüzü aşır üzere okumakla görevlendirilmişlerdir. Devirhanlar vazifelerini başkanlarının emir, gözetim ve denetiminde yaparlardı. Yaptıkları vazife karşılığında da reislerine günlük yedi, kendilerine de beşer akçe verilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Devirhanların çok güzel sesli ve iyi hafız olmaları yanında Tecvit ve Kıraat ilminde de seçkin şahsiyetler olmalarının istenmesi, bunların çok iyi ses ve Kur’an eğitimi almış olduklarını göstermektedir.

2.2. Cüzhan

Kur'an-ı Kerim'in yirmi sayfadan oluşan otuz bölümünden her birine cüz denilmektedir (Maşalı, 2006). Kur'an'ın toplam otuz cüzünden her hangi birini okumakla vazifeli kişiye de cüzhan denir (Unan, 2003). Osmanlılar döneminde özellikle selâtin camilerinde namazlardan önce birer cüz, bir başkasının Kur'ân-ı Kerîm'i okuyuşunu takip etmek ve bu surette hatim indirme anlamına gelen (Bozkurt, 2006, s. 100-101) mukabele okumakla görevli olan cüzhan denilen cami görevlileri bulunmaktaydı. Cüzhanlar Selâtin camilerinde va'az kürsüsünden daha küçük genellikle iki duvar arasına yerleştirilmiş müstakil kürsülerde birer cüz olarak Kur'an tilavetinde bulunurlardı (Pakalın, 1972; Önkal ve Bozkurt, 1993).

Osmanlıda cüzhanlık vazifesi, hatiplik, vâzlik, imâmlik, müezzinlik duâgûluk gibi genellikle ilgili vakıf mütevellisinin arzı, şeyhülislamın teklifi, sadrazamın telhisi ve padişahın hattı-ı hümayunu alınarak dörtlü (mütevelli, şeyhülislam, sadrazam ve padişah) kararname ile verilirdi (İpşirli, 2001). Günlük üç akçe ve daha fazla ciheti olan cüzhanlar, hükümdarın otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemadan oluşan askerî sınıftan sayılmışlardır (Sahillioğlu, 1991).

Vakfiyede belirtildiğine göre Fatih Camiinde her biri Kur'an'ı ezberlemiş, yüzleri namazın nuruyla aydınlanmış ve kalpleri Kur'an'ın nurunun ışığı ile adeta beyti mamura dönmüş yirmi kişiye cüzhanlık vazifesi verilmiştir. Bunlar her gün Sabah namazlarından sonra mihrapta toplanır ve reislerinin kontrolü ve rehberliğinde her biri bir cüz okurdu. Böylece meclisin sonunda İslam padişahına hayır dua ederek hatim indirmeyi tamamlarlardı. Cüzhanların reislerine günlük üç, kendilerine ikişer akça olmak üzere toplam her gün kırk bir akçe ödeme yapılırdı (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Günümüzde din görevlileri özellikle Ramazan ayında ve sair zamanlarda muhtelif vakitlerde değişik vesilelerle mukabele ve cüz okumaktadırlar.

2.3. Tevhidhân

Allah'ın zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamına gelen tevhid terimi (Özler, 2012) aynı zamanda "Lâilâhe illallah" terkihi şerifinin telaffuz ve tekrarı anlamında da kullanılmıştır (Sami, 2015; Develioğlu, 2017). Allah'ın birliğini dile getiren Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) ibaresini söyleyen; vakıf müesseselerinde vakıf kurucusu tarafından, bilhassa camii veya türbelerde bu ibareyi okumakla vazifelendirilen kişilere de tevhidhan denilmiştir (Unan, 2003). Ayrıca tevhidhan anlamında müvahhid ve mühellil (Ünver, 1938, s. 40; Kürkçüoğlu, Süleymaniye Vakfiyesi,1962) ile kelime-i tevhidhan (Yediyıldız, 1983) kavramları da kullanılmıştır.

Vakfiyede belirtildiğine göre cüzhanlar cüzlerini okuyup hatim indirdikten sonra aynı yerde salih, âbid ve şerefli (emcâd) kişilerden oluşan yirmi kişi bir araya gelirdi. Bunlar camiyi manevi anlamda tenvir etmek amacıyla üç bin beş yüz kere kelime-i tevhid oku-

arak Allah'ı zikir ederdi. Zikir-i celil karşılığı olarak reislerine (zâkirbaşlarına) günde üç, diğerlerine de iki akçe olmak üzere hepsine toplam kırk bir akçe ödeme yapılırdı (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

2.4. Salâvathan

Sözlükte “dua, tâzim, rahmet” gibi anlamlara gelen salât ile “esenlik” manasındaki selâm kelimelerinden oluşan salât ü selâm, daha çok Osmanlı Türkçesi’nde “aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm” veya “sallallâhu aleyhi ve sellem” şeklindeki dua cümlelerinin yerine kullanılmıştır. Böyle dua etmeye Türkçe’de “salâvât getirme”, Arapça’da ise “tasliye” denir. Böylelikle Hz. Peygamber’in mânevî şahsiyeti selâmlanmış olunur (Mertoğlu, 2009).

Salât kelimesinin çoğulu olan salâvât kelimesi “Allahumme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed” duasına da isim olmuştur (Sami, 2015). Salâvathan ise Peygamberimiz Hz. Muhammed’e “salât ve selâm” okuyan; vakıf müesseselerinde vâkıf tarafından bu işle vazifelenen kişidir (Unan, 2003).

Fatih Camiinde vakfiyede belirtildiğine göre fakir salih on kişi salâvathan olarak görevlendirilmiştir. Bunların her gün camide toplanarak her biri günde bin kere “Allahumme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed” salât ü selâmıyla Peygamberimizin ruhaniyetini selamlamaları ve tazim etmeleri istenilmiştir. Buna karşılık başkanlarına üç, geriye kalan dokuz kişiye de ikişer akçeden toplam günlük yirmi bir akçe ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

2.5. Musallî

Sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” manalarındaki Arapça salât kelimesiyle aynı kökten türeyen musallî “namaz kılan kişi” anlamına gelir (Yaşaroğlu, 2006). “Beş vakit namaz kılan” kişiye de musallî denilmiştir (Sami, 2015). Daha dar anlamıyla her hangi bir vaktin cemaatsiz geçmesini önlemek için, günün her vaktinde mutlaka camide namaz kılmak üzere tayin olunan bir grup kişiye de musallî denilmiştir (Unan, 2003).

Vakfiyede (1470) belirtildiği üzere Fatih Camii’nde salih beş kişi her gün beş vakit namazı devamlı cemaatle kılmak üzere vazifelenilmişlerdir. Bu vazifelerine mukabil her birine günlük yedi, yekûn olarak otuz beş akçe ödeme takdir edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Arapça aslından Türkçeye çevrilen 1470 tarihli vakfiyenin bir özeti ve onun uygulama biçimini gösterir nitelikteki bir başka vakfiyede vazifelerden birinin “salatı fâiteyi (vaktinde kılınmayan namaz) kaza eden” şeklinde olduğu görülmektedir. Bununla kasdedilenin de musallîler olduğu yönünde güçlü değerlendirmeler bulunmaktadır (Ünver, 1938). Musallîlerin kimin kazaya kalan namazlarını kılacakları yönünde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Cemaatin ibadetlerinin sevabını, tilâvetlerini, salât-ü selâmın fazlını ve kıraatleri caminin vâkıfının (camiyi yaptıranın) yüksek zatına hibe etmeleri talep edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Devirhan ile cüzhanların Kur'an-ı Kerim tilaveti ve kıraatlerini, tevhidhanların zikirlerini, salavathanların salat-ü selamlarının faziletini ve müsallilerin de kıldıkları namaz ibadetinin sevabını Caminin vâkıfı olan Fatih Sultan Mehmed'in yüce kişiliğine hediye etmelerinin istendiği görülmektedir.

2.6. Muarrif

Muarrif kelime manası olarak "tarif, tahdit ve tayin eden" manalarına gelmektedir (Sami, 2015). Bu kavram İslam dünyasının muhtelif coğrafyalarında X. yüzyılın sonlarından itibaren camilerde, mescitlerde hizmet eden muarrif denilen kişileri niteler olmaya başlamıştır. Güzel sesleri, musikiye ve edebiyata vukufiyetleri, devrin siyasi temayüllerini dikkate alan, şahsî amaçları için halkı tahrik edebilen, halkın zevkine ve seviyesine göre söz söyleyen, din ilimlerinde yüzeysel malumata sahip özellikleriyle muarrifler, nüfuzlu kişilerin toplantılarında, bazı dini merasimlerde ve cenaze meclislerinde bulunurlardı (Köprülü, 1938a).

Muarrif kavramına ıstılâhî olarak Anadolu'da 1243 tarihli Divriği Ulu Camii vakfiyesinde tesadüf olunmuş ve "cami ve türbelerde dua okuyan kişi" anlamında kullanılmıştır. Anadolu'da özellikle XIV. asırda muarriflerin vazifeleri Cuma günleri camilerde tarifat icrasında bulunmak şeklinde belirlenerek, sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devletinde benzer şekilde devam etmiştir. XVI- XVII. yüzyıllara ait Osmanlı vakfiyelerinin birçoğunda muarriflik vazifesinin mevcut olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde muarrifler genellikle güzel sesli ve güzel sözlü, ilmî ve edebî kültür sahibi kişiler arasından seçilmekteydi. Muarrifler mahfillerde bulunmakta, gerek ayakta gerekse oturarak ta'rifat okumakta, bunu yaparken de musiki kaidelerine riayet etmekteydiler (Köprülü, 1938a).

Osmanlı Devletinde "vakıf kuranlar, vakfiyelerinde yapılmasını şart ettikleri hayrî hizmetlerin akabinde kendileri ve yakınları için duâ edilmesini, özellikle Kur'an-ı Kerim okunduktan sonra sevabını, önce Peygamber'in mübarek rûh-u şeriflerine ondan sonra sahabelerin, tâbîn'in ve tüm insanların ruhlarıyla kendi ruhlarına armağan edilmesini istemişlerdir" (Ateş, 1983). Bu hususta muarriflerin genel anlamda vazifeleri, Cuma günleri belirli bir gelenek ve usul çerçevesinde, namaz kılındıktan sonra camilerin mahfillerinde cemaat bulunduğu sırada yüksek sesle Allah'a hamd-ü sena (hamdele), Hz. Muhammed'e salat-ü selam (tasliye, salvele) getirmek, daha sonra devletin yöneticilerini ve vâkıfı hayır dua ile anıp, bu duaya cemaatin de iştirakini sağlamak şeklinde olmuştur (Unan, 2003; Ateş, 1983). Muarrifler Cuma günün dışında da tarifat icrasında bulunmuşlardır. Osmanlı devletinde 1588 yılından itibaren resmileşen mevlid törenleri kapsamında padişahın katıldığı mevlid alayı denilen merasim yürüyüşünün ardından bir selâtin camisinde yapılan mevlid törenlerinde padişahın mahfile gelmesinden sonra müezzin mahfilinde muarrif Hz. Peygamber'in özelliklerini belirten bir ta'rîf okur ve ardından programa devam edilirdi (Şeker, 2004).

Fatih Vakfiyede ifade edildiğine göre Fatih Camii'ndeki muarrif, Cuma günleri adet olduğu üzere dua etmekle görevlendirilmiştir. Duasında hamdele ve tasliyede (salvelede /selat-ü selamda) bulunacak, ulû'l-emri sena, tazim ve hayırla yâd edecek, mümin erkek ve kadınlar için bağışlanma (istiğfar) dileyecektir. Dua meclisini de Fatiha süresini okuyarak tamamlayacaktır. Bu hizmetine karşılık kendisine altı akçe yevmiye verilmesi takdir edilmiştir (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Dolayısıyla daha öz ifade edecek olur isek, mu'arrifin vazifesi, cuma günleri önce Allah'a, Peygambere, ashaba, sonra padişaha (vakıf sahibine), sonra da bütün Müslümanlara dua ederek sonunda Fatiha ile sözünü ya da duasını bitirmekten ibarettir (Köprülü, 1938a).

3. Yardımcı Hizmetliler

Osmanlı'da cami kadrolarından bedenî çalışmayı gerektirenler, "cihât-ı bedeniyye" adı altında gruplandırılmıştır. Bunlar iş ve sanata dayanıp ilim tahsiline gerek göstermeyen cihetler yani kadrolardır. Bu kadrolarda vazife alabilmek için vücutça sağlamlık ve bilirkışı raporu yeterli sayılmıştır. Bunların vazifeleri umumiyetle caminin bakımı, temizliği, güvenliği, yapılan işlerin denetimi ve benzeri durumlarla ilgidir (İpşirli, 1993; Özmel, 2002). Bu bağlamda Fatih Camiinde yardımcı hizmetli kadroları kayyım, sirâcîlik, hademelik ve noktacılık gibi cihetlerden oluşmaktadır.

3.1. Kayyım

Kayyım, sözlükte "bir işi yerine getiren, üstlenen kimse" anlamına gelmektedir. Terim olarak "hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse" şeklindeki geniş anlamı yanında "vakıf mütevellisi" ve "camilerin temizlik işlerini yapan görevli" anlamında da kullanılmıştır (Özmel, 2002.). Bir diğer kaynaktan, kayyımı vakıflara bağlı "hayır müesseselerinde silip süpürmek, eşyaları muhafaza etmek, intizamı ve temizliği temin eylemek gibi hizmetlerle mükellef olan kimse" şeklinde tanımlamıştır (Kunter, 1938).

Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Fatih Caminin kapılarını sabah-akşam açmak ve kapamakla, yağlıları sermekle vazifeli altı kayyım görevlendirilmiştir. Bunlar sabahleyin şafak vaktinde caminin kapılarını açacak, camideki yağlıları (halı, kilim ve hasır) serecek ve çer-çöpleri temizleyeceklerdir. Bütün kayyımlar yapageldikleri hizmetin gereklerini yerine getirecek ve vazifelerine azami ölçüde dikkat edip ihtimam göstereceklerdir. Bu hizmetlerin karşılığı olarak kayyımların her birine günlük beş, toplamda ise otuz akçe ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

3.2. Sirâcî (Kandil Yakıcı)

Sirâc çırağ, ışık, kandil, meş'ale ve âlet-i tenvir gibi anlamlara gelmektedir (Sami, 2015). Vakıf eserlerinde müesseselerin aydınlatılması işiyle vazifeli elemaya sirâcî yani kandilci denilmekteydi (Unan, 2003).

Fatih Camii'nde görevlendirilen sirâcîler, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün neşrettiği Fatih Mehmet II Vakfiyeleri'nde (1938), "hüddam", "nakkad" ve vakkad" şeklinde isimlendirilirken, Arapça aslından Türkçeye çevrilen 1470 tarihli vakfiyenin bir özeti niteliğindeki bir diğer vakfiyede, "çerağdar" (Ünver, 1938) şeklinde adlandırıldığı görülür.

Fatih Camii'nin kuruluşunda salih ve dindar dört kişiye sirâcîlik vazifesi verilmiştir. Gecenin evvelinde kandilleri yakmak, yananlarla meşgul olmak ve namazdan sonra da onları söndürmekle görevlendirilmişlerdir. Görevlerine ihtimam göstermeleri istenen sirâcîlerin her birine günlük beş, hepsine topla yirmi akçe verilmesi öngörülmüştür (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

3.3. Hademe

Hademe, hizmet eden, işe yarayan kişi anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2017). Caminin dış harem(avlusu) için iki salih kişi hademe olarak görevlendirilmiştir. Her biri her gün harem kapılarını açıp kapamak, medrese ile camii arasındaki boş alan ile camii'nin haremde (avlusunda) bulunan tuvaletleri (kenayifi) çok dikkatli ve titiz bir şekilde süpürüp temizlemekle vazifelendirilmişlerdir. Bu hizmetlerine mukabil her birine günde üç, toplamda ise altı akçe verilmesi öngörülmüştür (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938). Arapça aslından Türkçeye çevrilen 1470 tarihli vakfiyenin bir özeti ve onun uygulama biçimini gösterir nitelikteki bir başka vakfiyede, hademelerden birinin "bavvâb" yani "kapıcı", diğerinin ise "ferrâş" yani "temizlikçi" olduğu belirtilmektedir (Ünver, 1938).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kuruluş yıllarında Fatih Camii'nin iç bakımı ve temizliği, tertip ve düzeni, kapılarının açılıp kapatılması kayyımların; cami dış avlusu ile tuvaletlerinin ve kapılarının sorumluluğu da hademelerin sorumluluğuna verilmiştir.

Bugün camilerin bakımı, temizliği ve benzeri hizmetleri ile ilgili kadrolar ilga olmuş ya da bir başka kadro ile birleştirilmiştir. Fatih cami özelinden ifade edecek olursak çerağdar/kandilci, bavvab ve ferrâş şeklindeki hademe kadroları ilga olmuş, geçmişte yardımcı hizmetler kadrosu içerisinde yer alan kayımlık ise din görevliliği kadrosu olan müezzinlikle birleştirilmiş ve müezzin-kayım ismini almıştır. Dolayısıyla geçmişte farklı kadrolar marifetiyle yerine getirilen caminin içi ve çevresiyle ilgili bakım, temizlik ve diğer benzeri hizmetler günümüzde müezzin-kayımların yükümlülüğü altındadır. İmam-hatipler de bu hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak ile vazifelendirilmişlerdir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde müezzin-kayımların görevleri arasında "güneşin doğmasına bir saat kala sabah ezanını okumak, her gün öğle namazından bir saat önce açıp yatsı namazından sonra kapatmak suretiyle camiyi gün boyu açık tutmak, camideki ses cihazları ile diğer teknik araç ve gereçlerin bakımını, korunmasını ve çalışır durumda bulundurulmasını sağlamak, cami minaresi ve ses cihazının ibadet maksadı dışında kullanılmasına engel olmak, cami ve çevresinin bakım ve temizliğini yapmak; şadırvan, abdest alma yeri ve tuvalet gibi yerlerin temizliğinin vakıf, dernek, köy tüzel kişiliği, belediye veya ilgililer tarafından yapılmasını sağlamak,

teberrukat eşyasının temizlik, bakım ve korunmasını sağlamak” şeklindeki hizmetler de zikredilmektedir. İmam-hatiplerin de “cami ve çevresinin bakım ve temizliğini sağlamak ve bunun için gerekli tedbirleri almak; şadırvan, abdest alma yeri ve tuvalet gibi yerlerin temizliğinin vakıf, dernek, köy tüzel kişiliği, belediye veya ilgililer tarafından yapılmasını sağlamak; teberrukat eşyasının bakımını ve korunmasını sağlamak” şeklinde görevlerinin olduğunu belirtmek gerekir (Resmi Gazete, tarih: 17.06.2014, sayı: 29033).

Türkiye’de bugün “Camilerin Bakım Onarım Temizlik ve Çevre Tanzimi Yönetmeliği” çerçevesinde cami, mescid ve bunların müstemilatlarının her türlü bakım ve temizliğini yapmak, bunları açıp kapamak, kullanmak ve güvenliğini sağlamak ile cami ve mescidlerin aydınlatma giderlerini karşılamak, bozulan veya kırılan malzemelerini değiştirmekle en başta Diyanet İşleri Başkanlığı sorumludur. Bununla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü de vakıf cami ve mescitleriyle bunlara ait müstemilat ve tuvaletlerin onarım ve her türlü restorasyonlarını yapmak ve işletmekle mükellef tutulmuştur. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı cami ve mescidlerin çevresinde kurulacak ses ve ışık düzenini kurmak ve daima çalışır halde bulundurmak; Türkiye Elektrik Kurumu Genel Müdürlüğü cami ve mescidlerin iç ve dış aydınlatmaları ile ses ve ışık düzenlemelerinin elektrik tüketimlerini ücretsiz karşılamak ve bunlar için yapılması gereken trafo merkezlerini ücretsiz olarak tesis etmek; Valilikler cami ve mescidlerin gerekli görülen genel güvenliğini sağlamakla yükümlüdürler. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü dini ve turizm amaçlı vakıf ve dernekler ve belediyelerle işbirliğine yapabilirler (Resmi Gazete, tarih: 24.05.1985, sayı: 18763)

Günümüzde Fatih Camii’nin ve diğer selâtin camilerinin bakımın, onarım, temizlik, güvenlik ve ses sistemi ile ilgili hizmetler İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından ifa edilmektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi).

3.4. Noktacı

Nekkad da denilen noktacı, müessesât-ı hayrîyye hademesinden zamanında vazifeleri başına gelip gelmeyenleri noktlayan ve gelmeyenlere uyarılarda bulunarak devamsızlıkları tespit eden vazife sahibi kişidir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2017).

Noktacının vakıflardaki görev çeşitliliğine göre, çok farklı görevler üstlendiği görülmektedir. Noktacı cami, türbelerde (Unan, 2003), kütüphanelerde (Erünsal, 1991), medreselerde (Sarı, 2012) ve benzer hizmet birimlerinde vakfiye şartları gereği teftiş ve denetleme görevlerinde bulunmuştur.

Genel noktacının vazifesinin, vakıflardaki hayrî hizmetlerin zamanında ve usulüne uygun bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek, bu hizmetlerden sorumlu olan görevlileri denetlemek ve teftiş etmek, hizmetlerle ilgili gerekli rehberliği yapmak olduğu sonucuna varabiliriz. Noktacı bu günün ifadesiyle bir nevi kontrolörlük, müfettişlik ve murakıplık vazifelerini yerine getirmiştir.

Fatih’in vakfiyesinden anlaşıldığı üzere aklı başında müteyakkız bir kişi vakıfta çalışanların noktacısı olarak görevlendirilmiştir. Noktacının görevi, cami görevlilerine

hizmetleri konusunda rehberlik ve yönlendirmede bulunmak, hangi işlerin yapılacağına dair uyarılar yapmak ve vazifelerine devamlarını kontrol etmektir. Bu vazifesine karşılık noktacıya günlük üç akçe ücret verilmesi kararlaştırılmıştır (Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, 1938).

Günümüzde noktacının görevlerinden bir kısmı müfettişler ve murakıplar vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı müfettiş ve murakıpları Fatih Camii din görevlilerini ve yükümlü oldukları din hizmetlerini denetleyip gerektiğinde rehberlikte bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişleri de camii tarihi selatin camii olması hasebiyle caminin bakım, onarım, restorasyon ve müştemilatıyla ilgili hususları denetlemekle yükümlüdürler (VGM, Birim; Diyanet Görev).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Osman Devleti'nde birçok kamu hizmetinin yanında din hizmetleri de vakıf yoluyla yerine getirilmiştir. Bu amaçla ayrı ya da bir külliyeinin merkezi yapı birimi olarak pek çok cami, devlet adamları ve varlıklı kişilerce yaptırılmıştır. İstanbul Fatih Camii ve külliyesi de İstanbul'un fethinin akabinde Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470 tarihinde şehrin en önemli tepelerinden birinin üzerinde inşa edilen ilk selatin camii olma özelliğine sahiptir.

Fatih Sultan Mehmed, inşa ettirdiği camide dini ibadet ve hizmetlerin icrasını sağlanması ve kolaylaştırmak, bazı dinî-anânevî uygulamaların yerine getirilmesi ve caminin bakım ve benzeri işlerinin yürütülmesi amacıyla muhtelif kadrolar/cihetler ihdas etmiştir. Bu kadrolarda/cihetlerde pek çok kişinin istihdamına imkân tanınmış ve bunların vazifeleri/ücretleri zengin vakıf gelirleriyle karşılanmıştır.

Fatih Camii'nde din görevlilerinin sayısı genel olarak normal olmakla birlikte müezzinlerin sayısı bir hayli fazla olması dikkat çekicidir. Bu durumu ses sisteminin olmadığı devrin şartları dikkate alınarak değerlendirmek gerekir. Hatip, imam ve müezzinlerin yüksek ahlaki kişilik ve mesleki yeterliliğin yanında ses güzelliği ve bunu destekleyecek musiki becerisine de sahip olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda din hizmetleri alanından istihdam edilecek personeli yetiştiren meslekî din eğitimi veren orta ve yükseköğretim kurumlarında cami musikisi eğitimine de yeterli ölçüde ağırlık verilmesi gerekir.

Fatih Sultan Mehmed, vâkıf kişi olarak kendini manevi anlamda sevap kazandıracak çok sayıda kişinin farklı kadrolarda camide istihdamını gerçekleştirmiştir. Bunların yaptıkları hizmetler dua yerine geçtiğinden dolayı genel olarak duâgû şeklinde isimlendirilmiştir. Bu bağlamda Kur'an okumakla ve zikretmekle görevli onlarca kişinin görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Görevi namazlarını sürekli camide kılmak ve yine yapılan dinî hizmetlerin sevabını vâkıfın ruhuna atfedici duada bulunmak olan kadroların olduğu da görülmektedir. Bu kadroların/cihetlerin genel olarak ilim tahsil edenlere ve bazı tarihat ehline tahsis edilmesi ve verilen ücretin bir nevi burs özelliğini taşıyor olması dikkat

çekici bir durumdur. Ayrıca bu tür kadroların ihdası ecdadımızın Kur'an okumaya ve okutmaya, zikre ve zikir et(tir)meye önem verdiğini, camilerin de bu anlamda yoğun bir şekilde değerlendirildiği göstermektedir. Yapılan dini etkinliklerin çeşitliliği ve adeta bütün gün icra ediliyor olması, cami cemaatinin oldukça fazla olduğuna, sosyal ve kültürel hareketliliğin yoğunluğuna işaret etmektedir.

Cihat-ı feriyeye de denilen bu kadrolardan bir başkasının kazaya kalan namazlarını kılma vazifesi sorumlu musallilik kadrosun varlığının ve Ragâib gibi bazı gün ve gecelere özgü namazların imam eşliğinde cemaatle kılınma uygulamalarının fikhî açıdan üzerinde durulması da yerin olur. Bu tür kadroların ve uygulamaların tarihi olarak doğuş, gelişim ve değişimlerinin üzerinde durulması din hizmetlerindeki geleneksel uygulamaların tespiti ve dönüşümünü anlama adına da önemli olacaktır.

Fatih camiinde bedenî çalışmayı gerektiren kadrolar vazifeleri genel olarak caminin bakımı, temizliği, açılması ve kapatılması, aydınlatılması ve hizmetlerin kontrol edilmesiyle ilgili olduğu görülür. Günümüzde bu hizmetlerle ilgili kadrolar ilga olmuş durumdadır. Ancak kayımlık kadrosunun, müezzinlik kadrosu ile tevhid edildiği görülmektedir. Haliyle geçmişte camilerdeki yardımcı hizmetli kadrolarındaki vazifeliler tarafından icra edilen hizmetlerin bu gün sadece müezzin-kayımlar marifetiyle deruhte edilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte günümüzde özellikle başta belediyeler olmak üzere pek çok özel veya resmi kurum ve kuruluş, camilerin bakım, onarım, temizlik, çevre düzenlemesi ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesinde işbirliği yapmaktadır. Ayrıca camilerdeki din hizmetleri ile görevlilerinin denetlenmesi bu gün Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müfettiş ve murakıplarca yerine getirilmektedir. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan Fatih Camii gibi mabetlerde vakfiye şartları doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişleri de denetimde bulunabilmektedir.

Günümüzde cami görevlilerinden beklenen hizmetlerin, geçmişte çok farklı kadrolarla ve çok sayıdaki insan tarafından yerine getirilmesi düşündürücüdür. Bu bakımdan günümüzün din hizmetlileri, geçmişteki meslektaşlarına göre daha fazla çalışmakta ve hizmet üretmektedirler. Zira geçmişte cihat-i feriyeye ve bedeniye kadrolarındaki görevlilerce yerine getirilen cami hizmetlerinin neredeyse tamamı bugün cami görevlilerince yerine getirilmektedir. Haliyle geçmişte yapılan hizmet karşılığı verilen maaşların durumu bugün ile kıyaslandığında çok ciddi farkın olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde zaman zaman din hizmeti karşılığında ücret alınıp alınmayacağı, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığına devletin genel bütçesinden ayrılan ödenek ile lâiklik bağlamında Diyanet'in devlet yapısı içerisindeki durumu tartışılmaktadır. Oysa Osmanlı devletinde din hizmetinin verildiği camilerin neredeyse tamamı vakıf hayrat yapılarıdır. Camilerdeki dinî ve hayrî hizmeti yerine getiren bütün görevlilerin ücreti ise vakıfların akarlarından elde edilen gelirlere ödenmiştir. Fatih camii ve külliyesine tahsis edilen vakıfların miktarı bunun güzel bir örneğidir. Geçmişte din hizmeti de sağlayan zengin vakıflar günümüzde devletin kontrolü altındadır. Dolayısıyla vakıfların tarihte üstlendiği fonksiyonların bilinmesi, yanlış ve eksik değerlendirme yapmaktan bizi alı koyacaktır.

Kaynakça

- Ateş, İ. (1983). Vakfiyelerde dua ve beddualar. *Vakıflar Dergisi*, 17 (17), 5-54.
- Aydüz, S. (2004). Qsmanlı astronomi müesseseleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (4), 411-453.
- Aydüz, S. (2006). Muvakkithane. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 31, s. 413-415) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1963). Fatih cami ve imareti tesislerinin 1489-1490 yıllarına ait muhasebe bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 297-341.
- Bozkurt, N. (2006). Mukabele. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 31, s. 100-101) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çakan, İ. L. (1992). *Hakki tavsiye metod ve vasıtaları*. İstanbul: Büşra Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2002). Külliye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 26, s. 542-544) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Develioğlu, F. (2017). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan, M. (1962). Son incelemelere göre fatih camiinin yeniden inşası meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 5 (5), 161-192.
- Erünsal, İ. (1991). Ayasofya. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 4, s. 212-213). İstanbul: TDV Yayınları.
- Eyice, S. (1995). Fâtih Camii ve Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 12, s. 244-249) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). Cihet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 7, s. 546-548) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1994). Du'âgû. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 9, s. 541-542) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2001). İşâret-i Aliyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 23, s. 423-424) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı, "Selâtin Camilerinin Tuvaletleri Artık Ücretsiz", <https://destekhizmetleri.ibb.istanbul/ibb-tarihi-camilere-gozu-gibi-bakiyor/>, 14.03.2019.
- Kaya, U. (2017). Osmanlı'da din hizmeti görevlilerinin atanma ve çalışma şartlarını düzenleyen tevcîh-i cihât nizâmâmeleri hakkında bir değerlendirme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (1), 203-254.
- Kayadibi, F. (2000). *Yaygın din eğitiminde cami ve görevlileri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kazancı, A. L. (1995). *Peygamber efendimizin hitabeti*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kocaman, K. (2006). *Dini iletişiminde hutbe*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Koç, F. (2011). Türk din mûsikîsi'nde temcidler ve Sakarya ili Taraklı ilçesinde okunan temcid örnekleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (23), 59-74.
- Köprülü, F. (1938a). Vakf'a ait tarihi istilahlar meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 131-138.
- Köprülü, F. (1938b). Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 1-6.
- Kunter, H. B. (1938). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine bir etüd. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 103-130.
- Kunter, H. B. ve Ülgen, A. S. (1938). Fatih camii. *Vakıflar Dergisi*, 1(1), 91-102.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1962). *Süleymaniye vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Maşalı, M. E. (2006). Mushaf. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 31, s. 242-248) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mertoğlu, M. S. (2009). Salâtü Selâm. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 36, s. 23-24) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Memurlar. Net. <https://www.memurlar.net/haber/473015/diyanet-isleri-baskanligi-gorev-ve-calisma-yonetmeligi.html>, (14.03.2019).
- Okudan, M. (2017). *Osmanlı dönemi samsun vakıfları*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Önkal, A., Bozkurt, N. (1993). Cami. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 7, s. 46-56) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özler, M. (2012). Tevhid. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 41, s. 18-20) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özmel, İ. (2002). Kayyım. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 25, s. 107-108) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). Muvakkıt, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Resmi Gazete, tarih: 15.04.2015, sayı: 29327.
- Resmi Gazete, tarih: 17.06.2014, sayı: 29033.
- Sahillioğlu, H. (1991). Askerî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 3, s. 488-489) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, N. (2012). Tıp. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 41, s. 101-111) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Sayılı, A. (1988). *The observatory in İslam*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Şeker, M. (2004). Mevlid. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 29, s. 479-480) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Unan, F. (2003). *Kuruluşundan günümüze fatih külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, M. (2000). İlahi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 22, s. 64-68) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ünver, A. S. (1946). *Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Ünver, S. (1938). Fatih külliyesine ait diğer mühim vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, 1 (1), 39-46.
- Vakıflar Umum Müdürlüğü. (1938). *Fatih Mehmet II vakfiyeleri*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (2017), *Vakıf deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 15.05.2018, <https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-kayıtlari-arşivi/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sözlüğü#N>
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, https://www.vgm.gov.tr/Documents/VGM_Birim%20G%C3%B6rev%20Tan%C4%B1mlar%C4%B1.pdf (14.03.2019).
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). Namaz. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt, 32, s. 350-357) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1982a). Vakıf müessesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü. *Vakıflar Dergisi*, 14 (14), 1-29.
- Yediyıldız, B. (1982b). Müessesese - toplum münâsebetleri çerçevesinde XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, 15 (15), 23-54.
- Yediyıldız, B. (1983). Vakıf ıstılahları lügatçesi. *Vakıflar Dergisi*, 17 (17), 55-60.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 42, s. 479-486) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

